

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

چالش‌های اخلاقی راهنمایی پژوهش دانشگاهی

رحمان شریف‌زاده

استادیار پژوهشکده جامعه و اطلاعات

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

۱۴۰۱/۰۳/۲۳

این ارائه از طرح پژوهشی زیر گرفته شده است:

شریف‌زاده، رحمان. ۱۴۰۰. اخلاق نظارت بر پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها؛ تدوین کدهای اخلاقی استادان راهنما و مشاور، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

اخلاق انجام
پژوهش

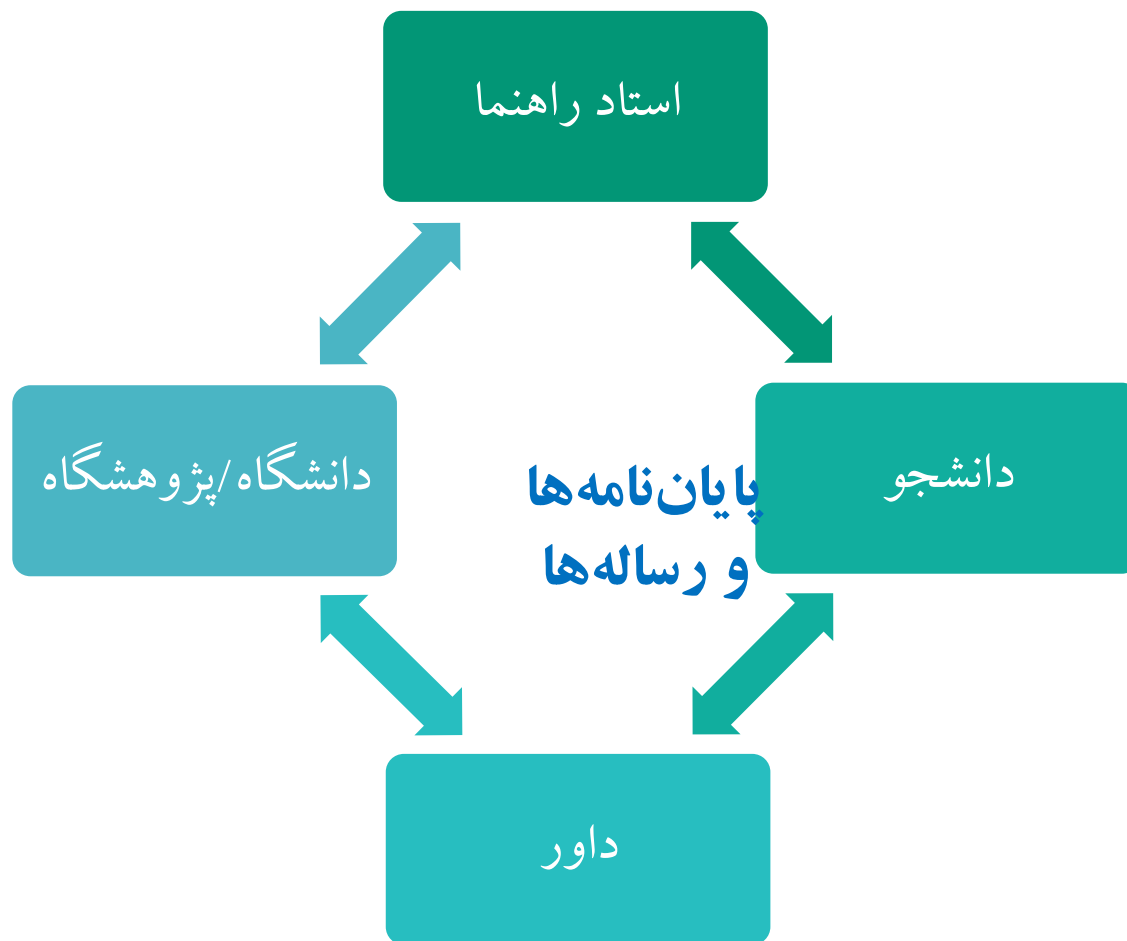
اخلاق راهنمایی
پژوهش

اخلاق داوری
پژوهش

اخلاق انتشار
پژوهش

سویه‌های
اخلاقی
پژوهش

استاد راهنما چه می کند؟

۱. مشاوره علمی

- - معرفی متون، نظریه ها، چهارچوب ها
- - توصیه های روش شناختی
- - کمک های زبان شناختی (دقت و وضوح علمی)

۲. ارزیابی

- - مطالعه کار دانشجو و دادن بازخورد
- - گرفتن بازخورد از دیگر دانشجویان و همکاران
- - نقد و بررسی ایجابی

۳. مدیریت فرایند

- - مدیریت زمانی
- - تعیین ساختار ارتباط با دانشجو

۴. اعمال و پایش استانداردها

- - استاردهای آیین نامه ای
- - استانداردهای اخلاقی

- استاد راهنما موظف نیست مسائل جدی شخصی و خصوصی دانشجو را حل کند یا درگیر آن شود.

- استاد راهنما نباید نقش پژوهشگر را ایفا کند و برای دانشجو پایان نامه یا رساله بنویسد. نقش استاد راهنما، «راهنمایی و نظارت» است نه «تالیف و پژوهشگری».

گام‌های پژوهش

۱

• مشخص کردن اصول اخلاقی

۲

• شناسایی چالش‌های اخلاقی راهنمایی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها

۳

• انطباق چالش‌ها با زمینه ایران

4

• تعریف کدهای اخلاقی

روش پژوهش

۱. مطالعه ادبیات موضوع برای استخراج اصول و چالش‌ها

۲. بررسی انطباق چالش‌ها با زمینه ایران و تکمیل چالش‌ها
از طریق روش دلفی

۳. بررسی انطباق کدها و چالش‌ها از طریق یک گروه کانونی

اصول اخلاقی و مبانی فلسفی

• اصول اخلاقی سر دیوید راس

- اصل خیررسانی (beneficence)؛ به دیگران یاری برسانید.
- اصل آسیب‌نرساندن (non-maleficence)؛ به دیگران صدمه نزنید.
- اصل صداقت (fidelity)؛ صادق باشید، و به وعده‌هایتان عمل کنید.
- اصل جبران (reparation)؛ اشتباهات و کوتاهی‌های خود را جبران کنید.
- اصل قدردانی (gratitude)؛ از کسانی که به شما نیکی می‌کنند سپاسگزار باشید.
- اصل خودبهبودسازی (self-improvement)؛ توانایی‌های خود را افزایش دهید و استعدادهای خود را شکوفا کنید.
- اصل عدالت (justice)؛ در ارزیابی‌ها و توزیع مسئولیت و مزایا منصف باشید.

چالش‌های اخلاقی حرفه راهنمایی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها

اصول اخلاقی در معرض نقض

۱	دانش ناکافی	اصل خیررسانی؛ اصل آسیب‌نرساندن؛ اصل صداقت؛ اصل خودبهبودی
۲	تضاد منافع	اصل خیررسانی؛ اصل آسیب‌نرساندن،
۳	تحمیل دیدگاه	اصل خیررسانی؛ اصل آسیب‌نرساندن؛ اصل خودبهبودی؛ اصل قدردانی
۴	عدم انعطاف و گشودگی	اصل خیررسانی، اصل آسیب‌نرساندن، اصل خودبهبودی؛ اصل قدردانی
۵	مدیریت نادرست	اصل خیررسانی، اصل آسیب‌نرساندن؛ اصل عدالت؛ اصل جبران،
۶	نظارت ناکافی	اصل آسیب‌نرساندن، اصل صداقت؛ اصل جبران؛ اصل قدردانی
۷	سورفتار	اصل آسیب‌نرساندن، اصل صداقت؛ اصل جبران؛ اصل قدردانی
۸	رابطه دوگانه	اصل آسیب‌نرساندن
۹	دریافت پاداش	اصل آسیب‌نرساندن
۱۰	نقض اخلاق پژوهش	اصل آسیب‌نرساندن، اصل صداقت، اصل عدالت؛ اصل خودبهبودی، اصل جبران؛ اصل قدردانی

۱	دانش ناکافی
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور دانش و تخصص کافی برای راهنمایی پایان‌نامه/رساله را ندارد. استاد راهنما/مشاور هنگام شروع راهنمایی/مشاوره با موضوع رساله/پایان‌نامه آشنایی ندارد.
۲	تضاد منافع
نمونه‌ها	استاد راهنما با دانشجو نسبت خانوادگی نزدیک دارد. استاد راهنما با دانشجو رابطه شخصی نزدیک دارد. موضوع پژوهش به گونه‌ای است که اختلاف عقیدتی/فکری/سیاسی استاد و دانشجو مشکل‌ساز است. موضوع پژوهش به گونه‌ای است که اختلاف جنسیتی استاد و دانشجو مشکل‌ساز است.
۳	تحمیل دیدگاه
نمونه‌ها	استاد راهنما دیدگاه‌ها و ارزش‌های خود را تحمیل می‌کند. موضوع پژوهش به دانشجو تحمیل می‌شود.
۴	عدم انعطاف و گشودگی
نمونه‌ها	استاد راهنما در برابر طرح ایده‌های جدید توسط دانشجو مقاومت می‌کند. استاد راهنما کمکی به پروراندن ایده‌های دانشجو نمی‌کند.
۵	مدیریت نادرست
نمونه‌ها	برنامه مورد توافقی برای داشتن جلسات منظم با دانشجو وجود ندارد. محتوای جلسات ثبت نمی‌شود (در نتیجه امکان عدم پذیرش مسئولیت توصیه‌ها/راهنمایی‌ها/مشاوره‌ها وجود دارد) هیچ نوع تقسیم کاری میان استادان راهنما و مشاور وجود ندارد. استادان راهنما و مشاور ارتباط و همکاری مناسبی ندارند.
۶	نظارت ناکافی
نمونه‌ها	استاد راهنما برخلاف برنامه توافق‌شده به دانشجو وقت کافی اختصاص نمی‌دهد. استاد راهنما نوشته‌های دانشجو را به شکل کامل مطالعه نمی‌کند. استاد راهنما ارزیابی‌ای تفصیلی/جزئی از کار دانشجو به وی نمی‌دهد. بر خلاف برنامه زمانی توافق‌شده، کار دانشجو را با تأخیر بررسی می‌شود. نظارت و راهنمایی پایان‌نامه/رساله را برای مدتی رها می‌شود.
۷	سوءرفتار
نمونه‌ها	استاد راهنما به شخصیت، کرامت، و استقلال دانشجو احترام نمی‌گذارد. اطلاعات محرمانه دانشجو فاش می‌شود.
۸	رابطه دوگانه
نمونه‌ها	استاد راهنما با دانشجو وارد رابطه عاطفی/جنسی می‌شود. استاد راهنما با دانشجو وارد رابطه اقتصادی می‌شود.
۹	دریافت پاداش
نمونه‌ها	استاد راهنما از دانشجو هدیه دارای ارزش اقتصادی یا هر نوع مابه‌ازای مادی در قبال انجام راهنمایی دریافت می‌کند. استاد راهنما کارهای شخصی‌اش را به دانشجو واگذار می‌کند.
۱۰	نقض اخلاق پژوهش
نمونه‌ها	استاد راهنما ایده‌های دانشجو را به شکلی مستقل و به نام خود منتشر می‌کند. ترتیب درست اسامی نویسندگان در مقاله برگرفته از رساله/پایان‌نامه رعایت نمی‌شود. استاد راهنما دانشجو را مجبور به انجام پژوهش شخصی خودش می‌کند. استاد راهنما دانشجو را تشویق به تقلب (مثلاً داده‌سازی) می‌کند.

	چالش‌های اخلاقی		میانگین پاسخ‌ها	
			دانشجویان/فارغ التحصیلان	استادان
۱	مدیریت نادرست		۴,۳۹	۴,۲۵
نمونه‌ها	برنامه مورد توافقی برای داشتن جلسات منظم با دانشجو وجود ندارد.		۴,۲۵	۴,۱
	محتوای جلسات ثبت نمی‌شود؛ در نتیجه امکان عدم پذیرش مسئولیت توصیه‌ها/ راهنمایی‌ها/ مشاوره‌ها وجود دارد.		۴,۵۸	۴,۱
	هیچ نوع تقسیم کاری میان استادان راهنما و مشاور وجود ندارد.		۴,۲۵	۴,۶
	استادان راهنما و مشاور ارتباط و همکاری مناسبی ندارند.		۴,۵	۴,۲
۲	نظارت ناکافی		۴,۰۸	۴,۰۴
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور برخلاف برنامه توافق شده به دانشجو وقت کافی اختصاص نمی‌دهد.		۴,۲۵	۴
	برخلاف برنامه زمانی توافق شده، کار دانشجو با تأخیر بررسی می‌شود.		۴,۱۶	۴
	استاد راهنما نوشته‌های دانشجو را به شکل کامل مطالعه نمی‌کند.		۴,۲۵	۴,۱
	استاد راهنما/مشاور ارزیابی‌ای جزئی/تفصیلی از کار دانشجو به وی نمی‌دهد.		۴,۰۸	۴,۱
	نظارت و راهنمایی پایان‌نامه/رساله را برای مدتی رها می‌شود.		۳,۶۶	۴
	عدم انعطاف و گشودگی		۳,۹۴	۳,۴۵
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور در برابر طرح ایده‌های جدید توسط دانشجو مقاومت می‌کند.		۳,۸	۳,۱
	استاد راهنما/مشاور کمکی به پروراندن ایده‌های دانشجو نمی‌کند.		۴,۰۸	۳,۸
۴	دانش ناکافی		۴,۲۴	۳,۱۵
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور دانش و تخصص کافی برای راهنمایی پایان‌نامه/رساله را ندارد.		۴,۴	۳,۳
	استاد راهنما/مشاور هنگام شروع راهنمایی، با موضوع رساله/پایان‌نامه آشنایی ندارد.		۴,۰۸	۳
	تحمیل دیدگاه		۳,۹	۳,۴
	استاد راهنما/مشاور دیدگاه‌ها و ارزش‌های خود را تحمیل می‌کند.		۳,۸	۳,۴
۶	نقض اخلاق پژوهش		۳,۴۹	۲,۹
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور ایده‌های دانشجو را به شکلی مستقل و به نام خود منتشر می‌کند.		۳,۵۸	۳,۱
	ترتیب درست اسامی نویسندگان در مقاله برگرفته از رساله/پایان‌نامه رعایت نمی‌شود.		۴,۱۶	۳,۳
	استاد راهنما/مشاور دانشجو را مجبور به انجام پژوهش شخصی خودش می‌کند.		۳	۲,۸
	استاد راهنما/مشاور دانشجو را تشویق به تقلب (مثلاً داده‌سازی) می‌کند.		۳,۲۵	۲,۴
۷	دریافت پاداش		۳,۲۷	۲,۰۵
نمونه‌ها	از دانشجو هدیه دارای ارزش اقتصادی یا هر نوع مابه‌ازای مادی در قبال انجام راهنمایی دریافت می‌شود.		۲,۸	۱,۹
	استاد راهنما/مشاور کارهای شخصی خود را به دانشجو واگذار می‌کند.		۳,۷۵	۲,۲
۸	سوء رفتار		۳,۰۵	۲,۱
نمونه‌ها	به شخصیت و کرامت دانشجو احترام گذاشته نمی‌شود.		۳,۸	۲,۵
	اطلاعات محرمانه دانشجو فاش می‌شود یا حریم خصوصی نقض می‌گردد.		۲,۳	۱,۷
	رابطه دوگانه		۲,۹۵	۲,۰۵
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور با دانشجو وارد رابطه عاطفی/جنسی می‌شود.		۲,۶۶	۱,۹
	استاد راهنما/مشاور با دانشجو وارد رابطه اقتصادی می‌شود.		۳,۲۵	۲,۲
۱۰	تضاد منافع		۲,۹۵	۲,۰۵
نمونه‌ها	استاد راهنما/مشاور با دانشجو نسبت خانوادگی نزدیک دارد.		۲,۶۶	۱,۹
	استاد راهنما/مشاور با دانشجو رابطه شخصی نزدیک دارد.		۳,۵	۲,۳
	موضوع پژوهش به گونه‌ای است که اختلاف عقیدتی/فکری/سیاسی استاد و دانشجو مشکل ساز است.		۳,۳۳	۲,۱
	موضوع پژوهش به گونه‌ای است که اختلاف جنسیتی استاد و دانشجو مشکل ساز است.		۲,۳۳	۱,۹

کدهای اخلاقی استادان راهنما و مشاور

۱. استاد راهنما باید یک برنامه مورد توافق برای تماس منظم با دانشجو داشته باشد و کار وی را مورد نظارت قرار دهد (دانشکده یا پژوهشکده باید برای تعداد جلسات استاد راهنما و دانشجو یک کمیته تعیین کنند).
۲. استاد راهنما باید یک جدول زمانی مورد توافق با دانشجو برای انجام مراحل پایان‌نامه/رساله داشته باشد.
۳. محتوای جلسات باید توسط دانشجو ثبت و برای تأیید به استاد راهنما ارسال شود.
۴. استاد راهنمای اول سرپرست گروه راهنمایی است و باید از طریق همفکری با بقیه گروه مسئولیت‌ها و نقش‌های هریک از استادان راهنمای دیگر را مشخص کند.
۵. استاد راهنمای اصلی (اول) باید همکاری و هماهنگی لازم را با دیگر استادان راهنما داشته باشد.
۶. استادان راهنما باید از نحوه راهنمایی و نظارت همدیگر، و نیز توصیه‌ها و راهنمایی‌های یکدیگر آگاه باشند.
۷. استاد راهنما اول باید از آگاهی دانشجو از مسئولیت‌های هریک از اعضای تیم راهنمایی مطمئن شود.
۸. در صورت بروز هرگونه مشکل جدی در روند کار به نحوی که ادامه کار با دانشجو دشوار یا نشدنی شود، استاد راهنما باید موضوع را با پژوهشکده/دانشکده در میان بگذارد.
۹. استاد راهنما باید بر اساس جدول زمانی تعیین‌شده و تعداد جلسات مورد توافق به دانشجو وقت اختصاص دهد.
۱۰. استاد راهنما باید نوشته‌های دانشجو در مطابق با جدول زمانی مورد توافق مطالعه کند و به دانشجو بازخورد و ارزیابی تفصیلی بدهد.
۱۱. استاد راهنما باید غیر از جلسات منظم، رویه‌ای برای مواجهه با مسائل فوری (ازجمله تلفن، ایمیل، یا تنظیم جلسات فوق‌العاده) داشته باشند.
۱۲. استاد راهنما نباید بدون هماهنگی قبلی و بدون در نظر گرفتن سازوکارهایی برای پیش‌برد کار دانشجو، راهنمایی و نظارت را متوقف کند.
۱۳. استاد راهنما باید دانشجو را به طرح ایده‌های نو و خلاقانه تشویق کند و در همان حال نگاه نظارتی و ارزیابانه خود را حفظ کند.
۱۴. استاد راهنما باید تمام تلاش فکری خود را در بهبود ایده‌های دانشجو بکار گیرد.
۱۵. استاد راهنما باید جلساتی را فراهم کند که دانشجو بتواند روند کار خود را به دانشجویان و استادان ارائه کند.
۱۶. استاد راهنما در گفتگوی اولیه با دانشجو، باید درباره میزان دانش و تخصص خود صادق باشد.
۱۷. استاد راهنما باید تخصص، توانایی، و تجربه کافی برای راهنمایی رساله/پایان‌نامه را داشته باشد.
۱۸. در صورتی که موضوع رساله/پایان‌نامه در حوزه کاری استاد راهنماست ولی وی با موضوع انتخابی دانشجو آشنایی کافی نداشته باشد پیش از پذیرش مسئولیت راهنمایی، باید در این زمینه آشنایی لازم را کسب کند.
۱۹. استاد راهنما باید به استقلال فکری دانشجو احترام بگذارد و در همان حال به بهبود ایده‌ها و دیدگاه‌های وی کمک کند.
۲۰. انتخاب موضوع پژوهش باید در اختیار دانشجو و بر اساس علایق و توانایی‌های وی باشد.

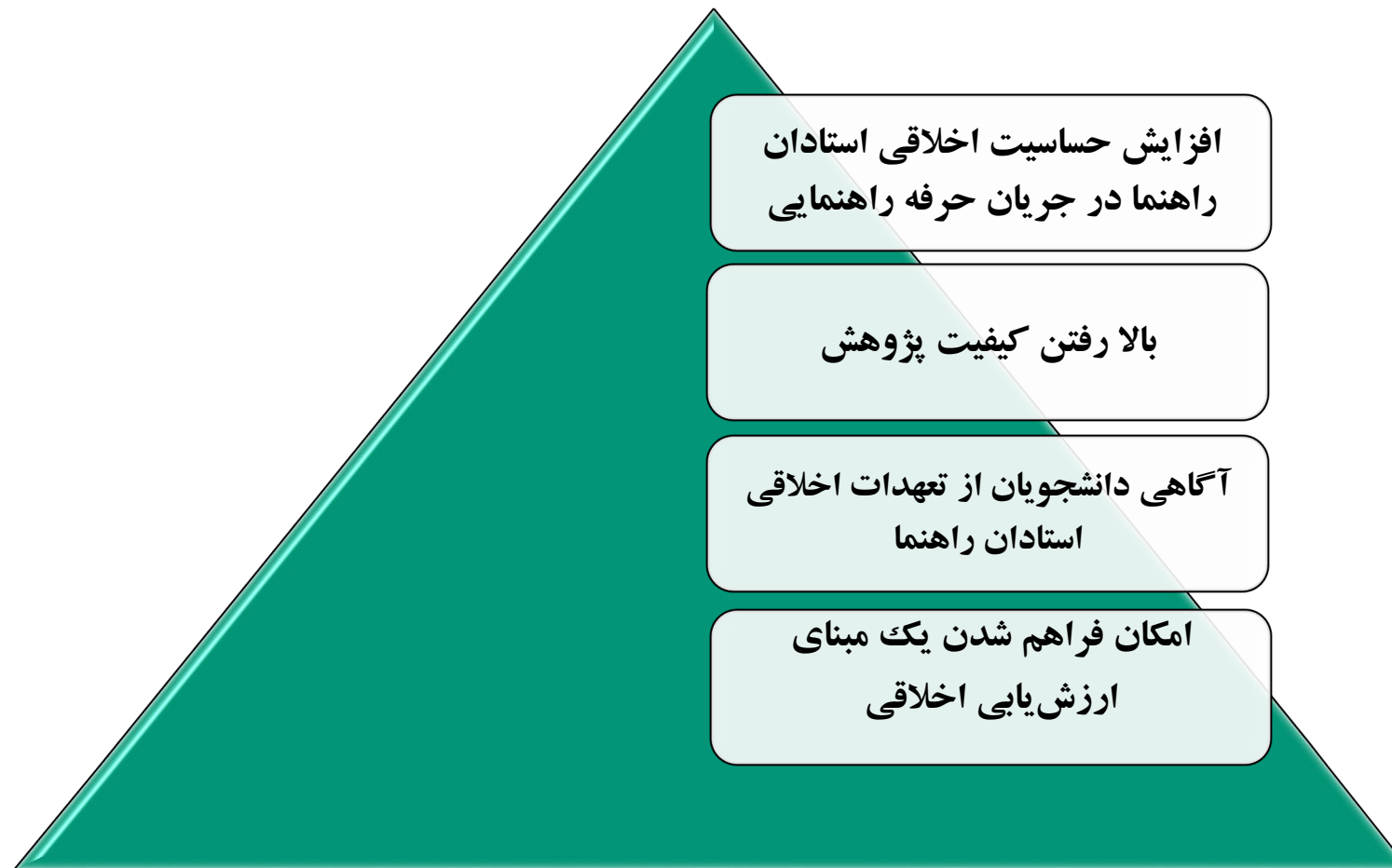

کدهای اخلاقی استادان راهنما و مشاور (ادامه صفحه پیش)

۱۶. استاد راهنما در مسئله انتخاب موضوع توسط دانشجو، نباید صرفاً دنبال تحقق اهداف پژوهشی یا پیگیر علایق پژوهشی خود از طریق دانشجو باشد.
۱۷. استاد راهنما باید از اقتدار و قدرت خود به شکل حرفه‌ای استفاده کند.
۱۸. استاد راهنما باید از کدهای اخلاق پژوهش آگاه باشد و مطمئن شود که دانشجو نیز از آن‌ها آگاه است.
۱۹. مؤلف اصلی رساله/پایان‌نامه دانشجو است و حق وی برای نویسنده نخست بودن مقالات برگرفته از پایان‌نامه/رساله باید محترم شمرده شود.
۲۰. مؤلف اصلی پایان‌نامه یا رساله دانشجو است و استاد راهنما نباید نقش نویسنده و مجری پایان‌نامه/رساله را بازی کند.
۲۱. استاد راهنما نباید کدهای اخلاق پژوهش را نقض کند و دانشجو را نیز از نقض کدهای اخلاق پژوهش برحذر دارد. هرگونه سرقت ادبی، نقض حق مؤلف، سایه‌نویسی، داده‌سازی، ارسال دوگانه، و انتشار پیشین از مصادیق نقض اخلاق پژوهش محسوب می‌شوند و استاد راهنما و دانشجو باید از آن‌ها بپرهیزند.
۲۲. دریافت هدایایی که دارای ارزش مادی هستند می‌تواند به ارتباط حرفه‌ای استاد راهنما و دانشجو آسیب برساند. استاد راهنما در طول انجام راهنمایی نباید از دانشجو هدیه دارای ارزش مادی یا هر نوع مابه‌ازای مادی دیگر دریافت کند.
۲۳. استاد راهنما نباید درازای ارائه راهنمایی، از دانشجو خدمات دریافت کند.
۲۴. استاد راهنما باید فرایند راهنمایی را در چهارچوبی حرفه‌ای پیش ببرد؛ هرگونه بدزبانی، تحقیر، و توهین نقض کرامت دانشجو محسوب شده و می‌تواند اثری مخرب روی این فرایند داشته باشد.
۲۵. استاد راهنما باید رازدار باشد، و حریم خصوصی دانشجو باید محترم شمرده شود.
۲۶. استاد راهنما برای دانشجو باید همچون یک الگوی رفتاری و اخلاقی باشد.
۲۷. روابط خارج از حرفه راهنمایی، از جمله روابط اقتصادی و عاطفی/جنسی می‌تواند برای روند انجام پژوهش آسیب‌زا باشد. استاد راهنما نباید وارد روابط غیرحرفه‌ای با دانشجو شود.
۲۸. در صورتی که استاد راهنما و دانشجو بخواهند وارد رابطه‌ای چون ازدواج شوند، این مسئله باید در شورای پژوهش/آموزش دانشکده/پژوهشکده مطرح شود و در مورد ادامه کار استاد راهنما یا در نظر گرفتن استاد راهنمای دیگری برای دانشجو تصمیم‌گیری شود.
۲۹. استاد راهنما پیش از برگرفتن مسئولیت راهنمایی رساله/پایان‌نامه باید هرگونه تعارض منافع را اعلام کند.
۳۰. استاد راهنما نباید راهنمای دانشجویی شود که با وی دارای روابطی است که تعارض منافع ایجاد می‌کنند.

برخی از دستاوردهای مستقیم و غیرمستقیم تدوین کدهای اخلاقی

سپاس